

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dr. H. J. van Mook, onze laatste Landvoogd, tot ontslag gedwongen
Maas, P.F.

Citation

Maas, P. F. (1982). Dr. H. J. van Mook, onze laatste Landvoogd, tot ontslag gedwongen. *Acta Politica*, 17: 1982(3), 367-384. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452247>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452247>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Dr. H. J. van Mook, onze laatste Landvoogd, tot ontslag gedwongen (augustus/oktober 1948)¹

door P. F. Maas

'Ik geloof niet, dat ooit op deze wijze en met zoveel grofheid gedurende zijn laatste ambtsperiode een Landvoogd is weggestuurd. Of ik beter verdiend had, zullen anderen dan dit Ministerie beoordelen'.² 'Tenslotte, dat Regering en Landvoogd onder deze omstandigheden in onvrede scheiden, en dat je na jaren van bovenmenselijke arbeid afscheid neemt zonder die arbeid voltooid en bekroond te zien, is tragisch. . . . Wees ervan verzekerd, dat bij velen en zeker bij mij het besef leeft, dat een groot man de laatste jaren in Indonesië het Bestuur in handen heeft gehouden. . .'.³

Inleiding

In een eerder artikel werd het ontslag van E. Sassen, minister van Overzeese Gebiedsdelen in het kabinet Drees-Van Schaik besproken.⁴ Het artikel toetste de gangbare, negatieve beoordeling van diens ministerschap aan de recent verschenen literatuur en het inmiddels toegankelijke archiefmateriaal, waaronder de notulen van de Ministerraad. De conclusie was, dat de zwartwit beeldvorming op zijn minst nuancering behoefde.

In deze bijdrage wilden we een ogenblik stilstaan bij het ontslag van de Luitenant-Gouverneur-Generaal, dat zoals uit de stukken blijkt de betrokkene intens griefde en verbitterde en dat de Ministerraad veel hoofdbreken kostte.⁵ Naast een summier beschrijving van enkele relevante gebeurtenissen rond dit ontslag, zullen we ons bezig houden met de achtergronden van Van Mooks verbitterde reacties, de oorzaken van zijn afgedwongen vertrek en met de verantwoording van het door hem gevoerde beleid, zoals hij deze zelf in de vorm van een nota aan de Minister-President deed toekomen.⁶

Omstreden Landvoogd

Vanaf 23 februari 1945 tot 3 november 1948 fungeerde Van Mook als Luitenant-Gouverneur-Generaal. Na het terugtreden van de laatste Landvoogd, Van Starckenborgh (1945) besloot de regering geen nieuwe Gouverneur-Generaal

raal te benoemen met het oog op de voorgenomen wijziging in de staatkundige verhouding tussen Nederlands-Indië en het moederland en ter vermijding van de indruk de vooroorlogse toestand integraal te willen herstellen. De waarnemend Landvoogd beschikte overigens over schier dictatoriale bevoegdheden, hetgeen hem evenwel bijzonder kwetsbaar maakte in zijn relatie tot de Nederlandse regering, c.q. de minister van Overzeesche Gebiedsdelen.

Enkele voorbeelden kunnen afdoende illustreren dat de positie van de Landvoogd van de aanvang af zeer omstrede was. Dit ter verheldering van de beslissingen, die bij de formatie van het kabinet Drees-Van Schaik genomen werden. Al in Londen kreeg Van Mook tengevolge van bepaalde uitlatingen de reputatie anti-Nederlands te zijn, met enige minachting voor het 'kleine gedoe' van de Nederlanders. Bovendien openbaarde zich daar zijn neiging tot soleren en eigenmachtig handelen, waartoe de gelegenheid ook ruim geboden werd.⁷ Terug in Nederlands-Indië, vermoeid en met concentratieproblemen, ontmoette hij bij de uit Japanse kampen bevrijde Europeanen en bij de legerleiding duidelijk weerstand vanwege zijn Stuw- en Brisbane-verleden.⁸

Trouwens alle afgezanten uit het moederland werden met jaloezie op hun welgedaan uiterlijk gemonsterd – 'roze marsepeinen varkentjes', aldus Koets.

Al direct zorgde Van Mook voor enorme, politieke consternatie door, volledig in strijd met zijn eigen berichtgeving en de instructies van de regering, overleg te plegen met Soekarno, de gehate collaborateur en meeverantwoordelijk voor de beruchte Bersiap-tijd van doodslag, plundering en revolutie.

Vanaf dat moment zal er voortdurend sprake blijven van een mogelijk ontslag, hetzij doordat Van Mook daar zelf om verzocht of ermee dreigde, hetzij doordat de opeenvolgende kabinetten dit, bijna publiekelijk, overwogen.⁹ De mislukking van de Hoge Veluwe Conferentie, april 1946, moet (en werd ook) goeddeels aan Van Mooks ondoorzichtig en eigenmachtig manoeuvreren toegeschreven worden en verried een fundamenteel gebrek aan kennis van en begrip voor de politieke verhoudingen in Nederland.

De instelling van de Commissie-Generaal, waarvan de Landvoogd aanvankelijk geen deel uitmaakte, bracht hem ertoe de portefeuillekwestie te stellen (juni 1946). De eerste politieke actie onder de veelzeggende code-naam Operatie Product, juli/augustus 1947, bleef tot zijn grote ergernis en ondanks zijn aandringen op doorstoten naar de 'pesthaard' Djocja, de hoofdstad van de Soekarno-republiek, beperkt van omvang.¹⁰ Al eerder was hij teleurgesteld in en vervreemd geraakt van de republikeinse nationalisten.

In april 1947 had het kabinet-Beel besloten Van Mook door oud-minister Meynen (ARP) te vervangen, doch het kwam daarop terug nadat Beel, in Nederlands-Indië op bezoek, onder de indruk was gekomen van de deskundigheid en bestuurlijke kwaliteiten van de Landvoogd, die bovendien gelet op

zijn progressieve reputatie in het buitenland uitstekend de verantwoordelijkheid voor de voorgenomen politieke actie kon dragen.

Operatie Product maakte de weg vrij voor de ontplooiing van zijn enorme bestuurskracht, die zich nu kon richten op de economische rehabilitatie, herstel van bestuur, veiligheid en orde in een 'eigen' territorium. Het oude, vertrouwde Indië, waarin de troika van ambtenaren, militairen en ondernemers domineerden en waarover alleen de Indischman oordelen kon, scheen zich achter de demarcatie-lijnen (Van Mook-lijn) te herstellen en opnieuw tot bloei te komen.¹¹ Van Mook, rond de Hoge Veluwe Conferentie nog overwerkt, snel geïrriteerd en 'overkeen to reach a settlement', dacht niet meer aan aftreden, temeer daar hij dank zij het militair optreden in grote harmonie met leger en ondernemers kon opereren en met Beel een uitstekende verstandhouding onderhield, die bezegeld werd door de verlening van het grootkruis in de orde van Oranje-Nassau. Kortom, Van Mook, in blakende vorm, beleefde zijn 'finest hours'.

Helaas had de politieke actie slechts schijnbaar en tijdelijk opluchting gegeven in de benarde positie. De Republiek wist zijn positie voortdurend, mede door de internationalisering, te versterken en toonde generlei bereidheid de attributen van zijn zelf-geproclameerde soevereiniteit in te leveren. De federalisten trokken daaruit de conclusie dat de tijd rijp was voor een meer zelfstandig optreden en kwamen op eigen initiatief in Bandoeng bijeen alwaar ze een resolutie aannamen met duidelijk geformuleerde verlangens ten aanzien van de in te stellen interim-regering en de structuur van het toekomstige, onafhankelijke Indonesië. Ze stuurden een delegatie ter informatie van de Landvoogd naar Batavia, die hen een geduchte schrobbering voor hun eigenmachtig handelen gaf.¹² Vastgelopen op het groeiend zelfbewustzijn van de republikeinen, geconfronteerd met minder volgzaam federalisten en in het moederland niet één partij, die hem voluit steunde, dat was de – omstrede – positie van Van Mook bij de kabinetsformatie.

Kabinetsformatie 1948 en Landvoogdij¹³

Uiteraard zullen we ons voor wat betreft het verloop van de kabinetsformatie beperken tot hetgeen voor de Landvoogd van direct belang was. De uitslag van de 7 juli gehouden verkiezingen wees op een lichte verschuiving naar rechts. Gelet op de gevoerde verkiezingscampagnes, waarin de Indonesische kwestie steeds een prominente rol had gespeeld, mag deze lichte verschuiving stellig in verband gebracht worden met toenemend onbehagen over het te dezer zake gevoerde beleid. De PvdA verloor twee zetels (van 29 naar 27). In zijn advies aan de Prinses-Regentes zal de voorzitter van de PvdA-Tweede Kamerfractie, Van der Goes van Naters voornamelijk de hang 'naar het

veilige oude' ten gevolge van de onzekere internationale toestand en de dreigende communistische agressie, anti-papisme (vandaar succes CHU/VVD) en de 'opstand der belastingbetalers', die rebelleerden tegen de door Lief tinck (PvdA) stevig aangedraaide belastingschroef, daarvoor verantwoordelijk stellen.¹⁴ Uitdrukkelijk niet het Indonesië-beleid van het kabinet-Beel, waarin Jonkman voor de PvdA de eerst-verantwoordelijke bewindsman was geweest. 'Inzake Indonesië werd met de politiek Beel-Jonkman "de lange weg" gekozen, - de weg van organische groei naar emancipatie en versterking der orde; gelukkig hebben de kiezers dat beter begrepen, want de geprononceerde oppositie, parlementair en extra-parlementair (Gerbrandy, Feuilletau de Bruin, Welter) heeft slechts één teen aan de grond gekregen'. Ook Van Mook meende dat de verkiezingsuitslag een bevestiging van het gevoerde beleid betekende.¹⁵

De KVP had haar 32 zetels weten te handhaven, maar bereikte niet het gestelde doel: 33 + 1 zetels, hetgeen haar bij de behandeling van de 2/3-wetten (ingevolge de Grondwetswijziging) een onaantastbare machtspositie zou hebben opgeleverd. Bovendien roerde haar rechtervleugel zich luidruchtig bij monde van Welter, die één zetel veroverde. Romme had overigens het Indonesië-beleid gedurende de verkiezingsstrijd consequent verdedigd als zijnde gevoerd mede onder verantwoordelijkheid van de KVP.¹⁶ De KVP-fractie leider nam daarmee afstand van de soms heftige kritiek van partijgenoten op het Indonesië-beleid. De ARP behield haar 13 zetels en boekte derhalve geen winst met haar rigide, geheel op legaliteitsbeginselen gebaseerde oppositie. Schouten, de fractieleider, had voortdurend op herstel van rust en orde aangedrongen als *conditio sine qua non*. De CHU kwam van acht op negen zetels, had zich in de Indonesische kwestie veelal kritisch maar gouvernementeel opgesteld, en evenals de VVD in eerste lezing vóór de Grondwetswijziging gestemd. De VVD daarentegen had in haar verkiezingsstrijd het Indonesië-beleid frontaal aangevallen (portret Soekarno, tekst 'Hebt U er ook genoeg van'; 'Het roer moet om').¹⁷ Haar twee zetels winst (van zes naar acht) dankte ze mede aan de symbiose van de Oud-groep uit de PvdA met de PvdV van Stikker. De CPN tenslotte verloor twee zetels en had als enige partij voortdurend aangedrongen op een spoedige soevereiniteitsoverdracht. Haar sympathie voor Hatta c.s. zou evenwel eindigen met het neerslaan van de communistische Madioen-opstand (september 1948) waarna Hatta als fascist gekwalificeerd werd.¹⁸ Haar zetelverlies was goeddeels het gevolg van de intredende koude oorlog en de serviele wijze waarop ze Moskou volgde, hetgeen twijfels oproep omtrent het nationale karakter van haar opstelling.

De formatiepogingen van de voormalige minister-president Beel (KVP) mislukten in eerste instantie op de door Beel en de KVP gewenste verbreding van de basis, waar de PvdA vast wenste te houden aan het Nieuwe Bestand, de rooms-rode coalitie. Het program leverde weinig problemen op, doch Beel

struikelde uiteindelijk over de personenkwestie. De VVD die al vóór de verkiezingen haar medewerking aan de Grondwetswijziging in tweede lezing afhankelijk had gemaakt van de regeringsvorming, hetgeen als politieke chantage aangemerkt was, wilde Oud of Stikker in het kabinet, wat voor de PvdA vooralsnog onverteerbaar was.¹⁹ Van Schaik (KVP), de Tweede Kamervoorzitter, zou alle problemen weten op te lossen door een extra-parlementair kabinet onder leiding van Drees te formeren, waarin naast de KVP (6 zetels) en PvdA (5 zetels), CHU en VVD elk met één minister, vertegenwoordigd waren. In de periode van 13 tot en met 22 juli, waarin Beel als formateur optrad, toonde de PvdA generlei bereidheid aan welke brede basis-constructie ook mee te werken.²⁰ Beel wilde verzekerd zijn van een twee-derde meerderheid, terwijl de PvdA meende dat daarvoor elke politieke noodzaak ontbrak.²¹

De immer gouvernementele CHU zou wetsontwerpen en beleid immers op hun zakelijke mérites beoordelen en zowel voor haar als voor de VVD gold dat ze geen bruikbaar politiek alternatief konden bieden.²² Hoe zwaar Beel aan de oplossing van de Indonesische kwestie tilde, bleek uit zijn laatste poging, die een vier-partijen-kabinet behelsde dat voor wat betreft het Indonesië-beleid parlementair zou zijn, doch overigens extra-parlementair en bovendien tijdelijk van aard, n.l. tot de problemen in de gordel van smaragd opgelost zouden zijn. Van der Goes van Naters sprak van de amfibie-constructie.²³ Beel wilde een soort volmacht om niet langer steeds achter de ontwikkelingen aan te hoeven lopen.²⁴ De PvdA hield in deze formatie-fase vast aan een PvdA-bewindsman op Overzeesche Gebiedsdelen en wees Beels voorstel af om het minister-presidentschap te combineren met Overzeesche Gebiedsdelen.²⁵

Op 23 juli begon de extra-parlementaire fase, waarin Van Schaik op 29 juli Beels formatie-arbeid overnam. Voor de PvdA trad Drees als 'onderhandelaar' op. Van Schaik ging aan de PvdA-fractievoorzitter geheel voorbij.²⁶ Op 23 en 26 juli speelden de betrokkenen met de gedachte Van Mook te vervangen door een driemanschap, waarvoor in beide gevallen Sassen en Spoor genoemd werden, met als derde Neher of 's Jacob. Ondertussen had de PvdA Overzeesche Gebiedsdelen 'losgelaten'. Tot drie keer toe polste de Regentes Drees of hij wellicht bereid was formateur c.q. minister-president te worden, hetgeen met enige aandrang geschiedde.²⁷

Op vrijdag 30 juli bood Van Schaik, die zich door Sassen liet assisteren, aan Drees het minister-presidentschap aan, noemde Romme voor Overzeesche Gebiedsdelen en stelde voor Beel op een hoge post in Indië te benoemen.²⁸ Drees maakte ernstig bezwaar tegen Romme, waarop later die dag Sassen Overzeesche Gebiedsdelen toebedeeld kreeg. De volgende ochtend vond er een gesprek plaats tussen Van Schaik, Drees en . . . Beel, die voorstelde Van Mook te vervangen. Drees vond dat te overhaast, wees op Van Mooks grote

deskundigheid, op zijn constructieve arbeid en op de wenselijkheid dat een uiterste poging gedaan zou worden om tot een vergelijk met de Republiek te komen. Hij offerde de gedachte met Neher en Beel naast Van Mook een triumviraat te vormen. Drees voelde er blijkbaar weinig voor de KVP het Indië-beleid te laten bepalen.²⁹ Op woensdag 4 augustus ging de PvdA wél akkoord met Stikker (VVD) op Buitenlandse Zaken in ruil voor het minister-presidentschap en de vervanging van Gielen (KVP/OKW).³⁰

Oud had tegenover Van Schaik bedenkingen gemaakt tegen Drees als minister-president. Later zou blijken dat Romme en een deel van de KVP-fractie daar óók moeite mee hadden.³¹

Donderdagavond 5 augustus werden Drees, Van Schaik, Beel en Sassen het eens over de vervanging van Van Mook door Beel. Verschil van mening bleef er bestaan over het tijdstip. De KVP wilde Beel zo snel mogelijk naar Nederlands-Indië zenden, terwijl Drees de instelling van een interim-regering in Indonesië het meest geëigend moment vond. Besloten werd Van Mook na de inhuldigingsfeesten te informeren en hem een ambassadeurschap aan te bieden.³²

De preconstituerende vergadering van alle aangezochte kandidaat-ministers bezegelde Van Mooks lot zonder evenwel een tijdstip vast te stellen.³³ Naast zakelijke overwegingen (gebrek aan vertrouwen in Van Mook bij VVD, CHU en KVP en de wens het Indië-beleid van de PvdA over te nemen) bestonden er ook persoonlijke redenen voor Van Schaik om Beel te pousseren.³⁴ Per slot was het voor de laatste een hard gelag dat Van Schaik geslaagd was, waar hijzelf mislukt was en dat nog wel ten koste van 'zijn' premierschap. Voor Schermerhorn had men in 1946 een soortgelijke oplossing gevonden, terwijl Beel bovendien graag een tijdlang afstand wilde nemen van de moeilijke situatie, waarin zijn gezin verkeerde.³⁵ Van Mook meende geslachtoffer te zijn op het altaar van de partijpolitiek, doch juist lijkt nuchter vast te stellen dat hij onvoldoende vertrouwen genoot bij politiek Den Haag. Zijn vervanging werd vergemakkelijkt doordat hij met géén der partijen enge verbanden had aangeknoopt en derhalve niet over een politiek 'thuisfront' beschikte. Onvoldoende bewust van zijn politieke kwetsbaarheid, veroorloofde hij zich bovendien alom bekende denigrerende uitingen over de Nederlandse politici.³⁶ Feitelijk steunde hij voornamelijk op zijn uitzonderlijke en gebleken bekwaamheid, doch hij had daarmee géén doorbraak in de Indonesische kwestie weten te bereiken. Trouwens, bekwaamheid, zeker indien uitzonderlijk en geëtaaleerd, keert zich in de politiek soms tegen de bezitter daarvan...³⁷

Van Mook en zijn tegenspelers

In alle persoonsbeschrijvingen van Hubertus Johannes van Mook keren een

aantal elementen terug, n.l. zijn vasthoudendheid en neiging tot eigenmachtig handelen; zijn enorme werkkraft in een hoog tempo; zijn dominerend optreden, zonder zich om de vigerende conventies te bekommeren, hetgeen in 'Den Haag' gefronste wenkbrauwen veroorzaakte; zijn sterke ambitie en gedrevenheid waar het de belangen van Nederlands-Indië betrof, alwaar hij in 1894 te Semarang, uit ouders van onvermengd Nederlandse bloede geboren was. Voor Huub, enig kind in een onderwijs-gezin, bleek een snelle en opmerkelijk succesvolle carrière weggelegd na zijn scholing (HBS-B te Soerabaja; twee jaar chemie in Nederland en Indologie te Leiden). Aan zijn succes lagen ten grondslag zijn pragmatische instelling, zijn onafhankelijke en originele wijze van probleemoplossing, zijn energie en enorme deskundigheid inzake Nederlands-Indië, waar hij emotioneel sterker mee verbonden was dan met Nederland, dat voor hem een vreemd land was. Juist daarom sneden de gebeurtenissen na 1945 zo diep in zijn vlees. Zijn Nederlands-Indië zag hij bedreigd door de corrupte, onbetrouwbare en terroriserende Djocja-republikeinen, door de wankelmoedige en 'onrijpe' federalisten en door de onbekwame amateurs in 's Lands regering en volksvertegenwoordiging. Geleidelijk aan moet er een gevoel van onmisbaarheid, aangemoedigd door de 'paleiskliek' rond de Troon van Buitenzorg, gegroeid zijn, gevoed door de zekerheid de situatie te beheersen en bij uitsluiting over de mogelijkheden te beschikken Nederlands-Indië naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid te kunnen voeren. Uiteraard zou het soevereine Indonesië zwaar moeten leunen op de zijns inziens onmisbare steun van Indischmannen.

Vermoedelijk lag het voorbij de toch typisch 'Indische' horizon van de Landvoogd, die de nationalist van welke signatuur ook bezag met iets van 'be quiet little man, father knows best', dat de republikeinen een onafhankelijk, eigen politiek leiderschap aan de bevolking aanboden, concurrerend met elk traditioneel gezag, zowel het Nederlandse als het inheemse gezag, waarop de federalisten veelal stoelden en waarin zij zich bedreigd wisten door de Djocja-republiek. Evenmin had hij begrip voor de categorische afwijzing door de republikeinen van de superieure, kant en klare Nederlands-Indische administratie en ordening, ten gunste van een eigen, desnoods gebrekkige, maar in ieder geval zuiver Indonesische opbouw. Onaanvaardbaar moet voor hem de gedachte zijn geweest dat door de onstuitbare nationale revolutie hij en de zijnen gedoemd waren weer vreemdelingen, kolonisten, of een hooguit gedulde minderheid te worden. Zijn innige verbondenheid met zijn geboorteland, zijn gevoel van onmisbaarheid wortelend in de overtuiging de zaak te kunnen klaren en het verantwoordelijk stellen van 'Den Haag' voor het noodwendig verdwijnen van een aanvaardbaar toekomstperspectief voor de Indischmannen, die volksplanting van zo'n 300.000 Nederlanders van wie $\pm 70\%$ in Indonesië geboren en getogen was, ziedaar mogelijke oorzaken voor de bitter-

heid van onze laatste Landvoogd, die bovendien te vaak met te weinig égarde bejegend was door de opeenvolgende regeringen.

Sassen was in zijn ogen een dilettant, te wispelturig en met te weinig liefde voor de zaak. De verhouding was al direct bedorven door Sassen's bondig geformuleerde ontslag-aankondiging. Voor de Landvoogd zou iemand met kennis van zaken nooit de voorkeur geven aan overleg en overeenstemming met de 'tweederangspolitici' van de B.F.O., aan wie ten onrechte teveel werd toegegeven, boven overleg met de 'eersterangs mensen', in de Voorlopige Federale Regering (V.F.R.).³⁸ Terecht zocht hij de 'schuld' voor zijn vertrek bij de KVP, die hij ervan verdacht in Indonesië 'een bijzondere, katholieke vertrouwensklasse... een element van religieuze discriminatie te willen introduceren'.³⁹

Bovenstaande en vele andere laatdunkende opmerkingen over Sassen, vertrouwde Van Mook toe aan Drees, op wie hij blijkbaar zijn hoop gevestigd had in zijn streven de formatie-afspraken of althans de uitvoering daarvan ongedaan te maken. Niet onhandig waarschuwde hij de minister-president voor het gevaar, dat de KVP zich materieel en personeel geheel meester zou maken van de Indonesische politiek tot schade van de PvdA en ten laste van Indonesië. De antwoorden van Drees bevredigden hem evenwel allerminst en 'lazen als de afwijzing van een sollicitatie'.⁴⁰ Veel bewondering voor Drees koesterde de Landvoogd bepaald niet en zijn kabinet noemde hij 'weinig samenhangend'.⁴¹ Drees was te slap, te weinig doortastend, hetgeen zoveel betekende als dat Drees onvoldoende optrad tegen de KVP-machinaties en de 'weezinwekkende artikelen' over hem in sommige katholieke dagbladen.⁴²

Beel achtte hij 'van nature impulsief, niet altijd vasthoudend... en in een scheve positie gemanoevreed'.⁴³ Voorts zou Beel, als Gedelegeerde van de Kroon in Indonesië, nogal uit zijn evenwicht zijn geraakt.⁴⁴ Dat Beel hem zou opvolgen gaf hem aanleiding tot de eerder gememoreerde verdachtmaking. Met Stikker heeft Van Mook weinig van doen gehad. Gelet op de heftige kritiek die de VVD herhaaldelijk had laten horen op het functioneren van de Landvoogd, viel van de minister van Buitenlandse Zaken weinig steun te verwachten, die trouwens inderdaad uitbleef.⁴⁵

Ongewild ontslag

Op 18 augustus ontving Van Mook op zijn ziekbed een persoonlijk briefje van Sassen met als inhoud⁴⁶

Excellentie,

'Het ligt in het voornemen van dit ministerie, om in Indonesië wijziging te brengen in de vertegenwoordiging der Kroon. Het kabinet zou in dit verband op U met de grootsten aandrang een beroep willen doen, om elders een ande-

ren, zeer hogen en gewichtigen post te willen aanvaarden'.

'Wij zouden het op den hoogsten prijs stellen zo U ter bespreking hiervan zeer spoedig naar Nederland zoudt kunnen komen. Het leek mij juist, met dit schrijven niet te wachten tot enige formele uitnodiging te dier zake U zal bereiken. Veroorloof mij, U mede langs deze weg mijn bijzondere erkentelijkheid te betuigen voor het hartelijke telegram, dat Gij mij bij mijn ambtsaanvaarding hebt willen zenden. Met gevoelens van grote hoogachting verblijf ik...'

Dit briefje zonder enige betuiging van dank en leedwezen, zonder motiveering en de gebruikelijke éloges, maar overigens conform de formatie-afspraken, heeft Van Mook zeer gegriefd en ontsteld. Vermoedelijk hadden Neher en Beel hem al eerder op de hoogte gebracht van de bij de formatie overeengekomen vervanging, doch de laatste had tevens gesuggereerd dat zijn beslissing nog niet vast stond en mede zou afhangen van een persoonlijke en uitvoerige gedachtenwisseling met hem.⁴⁷ Van enige reserve zijdens Beel bleek 23 augustus in de Ministerraad niets. Integendeel, aangezocht voor de vervulling van de vacerende functie van Gedelegeerde van de Kroon, drong hij aan op een spoedige uitvoering van het vervangingsbesluit met o.a. als argument dat het niveau (level) van de besprekingen met de Republiek niet in overeenstemming met zijn toekomstige positie was. Drie weken later (13-9-1948) kwam Sassen's briefje ter sprake, waarbij Drees en vooral Lieftinck ('diep, zeer diep geschokt') van hun ongenoegen lieten blijken, maar Sassen er terecht op wees dat het gewraakte schrijven persoonlijk en louter informatief was en zeker geen, nog wel ongevraagde ontslagaanzegging. Alvorens het briefje te schrijven had Sassen daarover contact opgenomen met de minister-president. Tal van ministers, onder wie Stikker en Schokking (CHU, minister van Oorlog en Marine), refereerden aan de met Beel gemaakte afspraak dat de fungerende en de toekomstige Landvoogd niet lang samen in Indonesië zouden verblijven. Dezelfde avond nam Van Mook deel aan het kabinetsberaad over de oral note van Cochran, die met zijn démarche Nederland in grote verlegenheid had gebracht. De V.S. hadden in juli 1948 mondeling toegezegd geen initiatieven te zullen nemen dan na voorafgaand vertrouwelijk overleg.⁴⁸ Helaas moest Stikker op bezoek in de V.S., om Marshall voor het Nederlandse standpunt te winnen, erkennen dat de veronderstelde toezegging onvoldoende grond gaf voor een scherp protest tegen de door Cochran gevolgde procedure.⁴⁹ Met Van Mook werd volledige overeenstemming bereikt over de te volgen gedragslijn.

Inmiddels had de Landvoogd met enkele ministers zijn voorgenomen vervanging besproken. De regering handhaafde het voornemen, waarop Van Mook zijn beslissing afhankelijk maakte van de schriftelijk te geven motiveering, hetgeen Sassen staatsrechtelijk ongebruikelijk achtte.⁵⁰ De laatste pleeg-

de gedurende deze dagen overleg met een B.F.O.-delegatie over het B.I.O.-ontwerp.

Van Mook zou zich er later heftig over beklagen, dat 'belangrijke staatkundige besprekingen werden gehouden met onder zijn gezag staande autoriteiten, waartoe de aanwezige Landvoogd de toegang geweigerd werd'.⁵¹ Voorts zou de regering de V.F.R. gereduceerd hebben tot één der partijen in het conflict en inzake het zgn. Directorium nodeloze concessies hebben gedaan, hetgeen indirect kritiek op Beel beduidde, die als voorzitter van een soort geschillencommissie alle, nog resterende tegenstellingen tussen regering en B.F.O.-delegatie had helpen overbruggen.

De communistische coup in Madioen tegen de regering-Hatta deed Van Mook besluiten onmiddellijk terug te keren. Sassen verzette zich daartegen, beducht voor een situatie, waarin Van Mook zijn onmisbaarheid weer kon aantonen en voor nog zelfstandiger optreden.⁵² Hij refereerde aan een speech van Hatta, die voor Indonesië een India-status met Van Mook in plaats van Mountbatten had voorgesteld, waarvoor de Landvoogd wellicht gevoelig zou zijn. Drees herinnerde de bewindsman aan het feit dat Van Mook nog steeds in functie was en dat halsoverkop ontslaan tot grote verwarring kon leiden. De ambtswisseling zou op een voor de regering opportuun tijdstip plaats vinden na overleg met de Landvoogd. Deze gaf 's avonds in een bespreking met enkele ministers duidelijk te kennen pas als geheel Indonesië onder één gezag was gebracht, zijn taak als geëindigd te beschouwen.⁵³ 27-9-1948 stelde Sassen de Ministerraad op de hoogte van de met Van Mook overeengekomen formule. Tegelijkertijd maakte hij gewag van gezagsondermijnende uitingen van de Landvoogd, die een dag later dan nodig in Batavia gearriveerd was en daar verklaard had dat in Den Haag over zijn positie nog niets besloten was. In Karatshi had Van Mook zijn reis onderbroken. Meer drinkend dan voor het lessen van zijn dorst nodig was, had hij zich laten verleiden het gezelschap te vermaken met typering van de Nederlandse bewindslieden. Zo werd Sassen door De Pont gerapporteerd dat de Landvoogd de minister-president een 'vaatdoek' genoemd had.⁵⁴

Met Beel besprak het kabinet de situatie in Indonesië. Beel signaleerde een langzamerhand gevaarlijke verslechtering op alle gebied en bepleitte het formuleren van eindvoorstellen aan de Republiek, waarna bij niet-aanvaarding militair kon worden ingegrepen. Twee dagen later verscheen Beel wederom in de Ministerraad en vroeg expliciet duidelijkheid over zijn positie. Hij herinnerde de bewindslieden aan eerder gedane toezeggingen, aan Van Mook's geringe waardering voor de Nederlandse regering en het gevaar van zelfstandiger optreden, terwijl de ontplooiing van de Unie-gedachte onder diens leiding moeilijk kon slagen De KVP-bewindslieden, maar ook Stikker en Schokking vielen hem bij en drongen aan op doortasten.

4 oktober liet Sassen merken dat zijn geduld op was. Zonder noemenswaardig verzet besloot de Ministerraad, waarin Beel wederom verscheen, Drees te laten antwoorden op de brief van 14 september. Drees schreef 5 oktober dat . . . 'de regering in de huidige omstandigheden het bereiken van de door haar nagestreefd wordende oplossing mede door een persoonswisseling . . . het best verzekerd achtte'. Dat betekende geen depreciatie gelet op de analogie met niet terugkerende ministers na een kabinetsformatie.⁵⁵ Van Mook zal deze analogie als ondeugdelijk afwijzen, aangezien de Landvoogdij geen politieke functie was.⁵⁶

Blijkbaar hoopte Van Mook nog immer op een ommekeer, want zijn persoonlijke brief aan Drees en de bijgevoegde nota over het gevoerde beleid (7-10-1948) repten met geen woord over een mogelijk ontslag en ademden een geest van strijdlust en van ongebroken overtuigingskracht. Ondertussen verzette hij zich tegen de gang van zaken met betrekking tot het B.I.O.-besluit. Sassen voerde het overleg met de B.F.O. geheel buiten de Landvoogd om, die zich links gepasseerd zag, daar de bewindsman de federalisten tegemoet kwam ten einde van hun coöperatie verzekerd te zijn en de Republiek geïsoleerd te houden. Derhalve accepteerde Sassen zowel een zuiver Indonesisch Directorium, waar Van Mook een verantwoordelijk ministerie wenste, met daarin plaats voor de Nederlanders als het risico van een republikeinse meerderheid in het Directorium, of, bij een republikeinse weigering om tot de F.I.R. toe te treden, dat de macht in handen zou vallen van 'nog weinig krachtige en aan zelfoverschatting lijdende politieke voormannen uit de deelgebieden met hun sycophanten', waartegen Van Mook ernstig waarschuwde.⁵⁷

Eindelijk, 11-10-1948 capituleerde de Landvoogd, die de uitkomsten van het overleg met de B.F.O. uit de krant moest vernemen⁵⁸, die *zijn* V.F.R. feitelijk uitgeschakeld zag en onvoldoende informatie over het Nederlands beleid ontving; die de regering verweet niet gereageerd te hebben op de 'weezinwekkende artikelen' in de katholieke pers en die tenslotte vaststelde dat doorkomende B.F.O.-figuren hem meden, daaraan later toevoegend dat met hen naar eigen getuigenis de wenselijkheid van zijn aftreden besproken was.⁵⁹

Zijn positie als Landvoogd was 'ten gevolge van de opeenvolgende publieke vernederingen' onhoudbaar geworden. De ontslagbrief aan de Vorstin zou vrijwel dezelfde argumentatie bevatten, terwijl uit telegrammen zowel als brieven enorme teleurstelling en verbittering sprak, uitmondend in de weigering aan enig publiek huldebetoon zijn medewerking te geven.⁶⁰ Het ontslag zou hem verleend worden op de meest eervolle wijze met vermelding van 'de vele en gewichtige diensten door hem in uitzonderlijk moeilijke omstandigheden aan den lande bewezen'.⁶¹ Voor het zover was, verdedigde Drees in een telegram en een persoonlijke brief de gesties van zijn regering.⁶²

De minister-president wees op de hier te lande bestaande persvrijheid en de

aanwezigheid van twee V.F.R.-leden bij het B.I.O.-overleg. De Bandoengers waren zeker niet hoger geschat dan de V.F.R.-leden, maar 'het zou noodlottig zijn' geweest als Nederland óók met de reeds gevormde deelstaten geen overeenstemming had bereikt. Mogelijk was dit gevaar overschat, 'maar de overweging was op zichzelf een niet onredelijk motief'.

Het viel Drees zwaar te schrijven 'omdat alles wat de laatste maanden gebeurd is in de verstremgeling van wezenlijke verschillen met misverstanden en onbeheerste uitingen tenslotte geleid heeft tot een resultaat dat ik diep betreurt'.⁶³

Een voordracht voor een zeer hoge onderscheiding, zoals bij zulke gelegenheden gebruikelijk, durfden Drees c.s. evenwel niet aan, bang voor een publieke weigering en voor de mogelijkheid dat Van Mook na zijn terugkeer in Nederland de regering nog in grote verlegenheid zou brengen door openhartige kritiek op het gebeurde.

Verantwoord beleid

Geënerveerd en opgewonden over zoveel onbegrip in Den Haag en over zulk een kwetsende behandeling, schreef Van Mook een opmerkelijke nota waarin hij zijn beleid verdedigde en alsnog zijn gelijk trachtte te bewijzen. In de begeleidende brief aan Drees lezen we dat de kern van het kwaad in het kolonialisme gelegen is in de dilettantische wilsoplegging vanuit de verte en dat hij in Indonesië groot vertrouwen genoot, hetgeen uit het oogpunt van democratie toch moest meewegen. Toegeven aan de aandrang te blijven zou ten koste van het gezag van de Nederlandse regering gaan, waaraan hij als eerlijk Nederlander niet wilde meewerken. Hiermee raakte de Landvoogd aan de belangrijkste oorzaak van zijn voortdurende wrijvingen met Den Haag. De feitelijke, revolutionaire ontwikkelingen dwongen tot politieke beslissingen, politiek bedrijven hetgeen uiteraard veelal vanuit een Indisch perspectief geschiedde, maar Van Mook moest steeds, evenals trouwens zijn opvolger Beel en soms op pijnlijke wijze, ervaren . . . dat het tot het wezen van elke koloniale verhouding behoort dat de koloniale *politiek* aan het moederland voorbehouden is. Dáár worden de belangen afgewogen en geformuleerd en dáár worden de mandaten verstrekt. Vandaar ook het voortdurend verschil in tempo en taxatie tussen Batavia en Den Haag.

Van Mook formuleerde drie doelstellingen van zijn beleid:

1. De vorming van een onafhankelijk Indonesië, in staat zichzelf als rechtsstaat te besturen en te handhaven;
2. Vestiging van een duurzame, vrijwillige samenwerking tussen Nederland en Indonesië als gelijkwaardige deelgenoten, mede ter verzekering van het gestelde onder 1.;

3. Erkenning, in afwachting van de verwezenlijking van de beide eerstgenoemde doelstellingen, van een Nederlandse verantwoordelijkheid voor het herstel van veiligheid, welvaart en rechtszekerheid voor alle groepen van de bevolking.

De gekozen formuleringen maken onmiddellijk duidelijk waarom zowel te Linggadjatti als op de 'Renville' wél overeenstemming over algemene beginselen mogelijk bleek, maar feitelijke uitvoering uitbleef. De Republiek weigerde immers consequent akkoord te gaan met militair optreden in haar eigen gezagsterritorium door andere dan haar eigen T.N.I.-troepen en voelde uiteraard niets voor een Unie als hoedster van het nieuwe, soevereine Indonesië.

'Wij hebben uit de koppeling van een eerlijke erkenning van het recht op vrijheid en een eerlijk streven naar herstel van recht, een typisch Nederlands beleid willen vormen, dat zijn grondslag kon vinden in de bijzondere verhouding tusschen de Nederlanders en Indonesiërs, die dichter bij elkaar staan dan in menig ander Aziatisch land tusschen westerlingen en oosterlingen het geval is . . .'. 'Vandaar de waardering van de republiek n.l. de verbeelding van het idee voor zeer velen, onder wie voor de toekomst onmisbare mensen en met zoveel fouten en zwakheden dat sanering tot onze taak behoort (Birma)'. Verderop over de Republiek: 'nog een verziekt deel (van Indonesië), dat het gehele lichaam bedreigt, doch waarin tevens krachten schuilen, die voor den gezonde groei van het geheel behouden moeten blijven . . .'. 'De politionele actie maakte duidelijk, dat er grenzen waren aan hetgeen onzerzijds in het saneringsproces zonder eigen ingrijpen kon worden aanvaard' . . .

Bovenstaande passus illustreren de typisch Indische taxatie van de situatie, die ook Van Mook hanteerde. Voor wat betreft de bijzondere verhouding tussen Nederlanders en Indonesiërs, tevens grondslag van het gevoerde beleid, mag volstaan worden met een verwijzing naar het totaal verdwijnen van de 'Indische' wereld in de vorm van de exodus van ± 250.000 mensen voor wie de gewijzigde verhoudingen blijkbaar onaanvaardbaar waren. Inzake de Republiek ging de Landvoogd uit van de fictie, dat er 'goede' en 'slechte' republikeinen waren al naar gelang hun bereidheid tot inschuiven in het door ons geoffreerde systeem. Voortdurend werd, ook in de Nederlandse regering gespeculeerd op een uiteenvallen van de republikeinen, van wie bij nadere beschouwing de kopstukken dan weer 'goed', dan weer 'onbetrouwbaar' blijken te zijn, zodat uit de stukken nauwelijks valt op te maken wie tot welke categorie behoorde.⁶⁴

Stikker, van wie nog immer, maar ten onrechte, gedacht wordt dat hij wél een aanvaardbare oplossing zag gedurende de onderhandelingen te Kalioerang, zou evenwel sterk onder de indruk komen van de grote homogeniteit en de bezieling van de republikeinen, hetgeen hem tot het volgende getuigenis bracht 3-11-48. ' . . . het gehele gezelschap zong unaniem hetzelfde lied, zodat

niet verwacht kon worden dat van een der aanwezigen een krachtig geluid in vertrouwde richting naar voren zou komen. De Republiek is afgesloten van contact met anderen, leeft in de droom der eigen zelfstandigheid . . . en gelooft zozeer in de kracht van haar nationaal revolutionaire geest, dat deze bij militair optreden . . . eerst wel verslagen zal worden, maar later zal winnen. Over Indonesië ligt thans een fatum . . . de chaos wordt onhoudbaar. Hatta zegt niet aansprakelijk te zijn, maar dan heeft hij geen regeermacht. . . . dat bewijst alleen hoe noodzakelijk onze steun bij het behoorlijk op gang brengen van de V.S.I. is. . . . De gehele regering van de Republiek leeft in een droomwereld. De thans verkregen Merdeka is alles overheersend. Hiervan eerst een deel af te staan aan een F.I.R. is onmogelijk. Zonder deze afstand . . . is geen centrale regering denkbaar. . . . Vandaar dat principieel geen overeenstemming bereikbaar is'.⁶⁵

Van Mook vervolgde ' . . . Het spreekt vanzelf, dat bij de uitvoering van een aldus gericht beleid de belangrijkste rol moest worden gespeeld door de Indonesiërs, welke zich ten volle bewust waren van de noodzaak van samenwerking met Nederland juist voor het verkrijgen van een onafhankelijkheid op deugdelijke fundamenten en door die Nederlanders, welke met een in de praktijk gegroeide kennis van en toewijding aan land en volk, zich geheel konden losmaken van de 'koloniale verhouding'. Beide groepen waren kwetsbaar door 'anti-imperialisme', '100% Merdeka' en 'Rijkseenheid'. Dit beleid kon moeilijk flamboyant of spectaculair en daardoor in het buitenland propagandistisch zijn.

Beide groepen waren vanzelfsprekend klein.

Bij pag. 5 lezen we de inderdaad, althans ogenschijnlijk, schitterende resultaten van het beleid, zoals: 3/5 bevolking onder rechtsorde met redelijke veiligheid en bestaan; positieve handelsbalans; verdere staatkundige opbouw; redelijk stabiele munt; herstel infrastructuur; betrekkelijk gering aantal slachtoffers. Ogenschijnlijk het zichtbare bewijs van zijn gelijk, maar Van Mook vergat, dat de toenemende chaos in de Republiek mede een gevolg was van Operatie Product; dat die resultaten militair waren afgedwongen en voortdurend bescherming behoefden; dat de houding van de federalisten, coöperatoren, uiterst wankelmoedig was en dat de aan de Republiek opgedrongen guerrilla nimmer afdoende bestreden kon worden. De gebiedsbeheersing zou, zeker na de tweede politieke actie, teveel blijken te vergen, zodat een militaire nederlaag dreigde.⁶⁶

Voor de onafhankelijker en ongemakkelijker opstelling van de federalisten gaf Van Mook een uitputtende verklaring. Hij wees op de gevolgen van het eindeloos onderhandelen met de Republiek, die toch in de wereld erkenning vond en waartegenover de Negara's een pover figuur maakten.

Voorts had Batavia naar hun oordeel nog steeds teveel te zeggen, 'hadden

de federalisten de neiging zich op de plaats van de V.F.R. te stellen, ook al vanwege de gebruikelijke tegenstelling centrum-peripherie; voelden ze zich door de terreur bedreigd; misten ze alle zekerheid over hun toekomstige positie; leden ze aan zelfoverschatting, ogendienerij en vriendjespolitiek; representeerden ze wel iets, maar nog zeer jong en onvolgroeid dat ervaring en correctie behoefde en dat zeker niet sterk genoeg was om de staat te dragen: politieke nouveaux-riches'. Hun minimum-eisen in de Bandoengse resolutie waren deels 'onbruikbaar en kinderlijk', voortspruitend uit zucht naar eigen grootheid en naar gelijkwaardigheid aan de Republiek.

Deze federalisten, waarin blijkbaar maar weinig vertrouwen werd gesteld, vormden desalniettemin voor de Landvoogd, maar ook voor de regering het belangrijkste steunpunt voor hun politiek. Hieruit werd evenwel nimmer de consequentie getrokken dat hen dan ook waarachtige zeggenschap over de besluitvorming toekwam. In feite maakten de Landvoogd en regering hun verhouding tot de federalisten afhankelijk van hun relatie met de Djocja-republiek. In dit licht bezien kan Anak Agung c.s. moeilijk wankelmoedigheid worden verweten, integendeel, als afhankelijke rest-groep manoeuvreerden ze uiterst inventief en wisten ze met beperkte mogelijkheden (geen leger etc.) een relatief stevige greep op de ontwikkelingen te krijgen en te behouden.

Conclusie

De nota bevestigt het bovengeschetste beeld van de 'Peetvader' van Mook, die ervan overtuigd was dat wanneer hem tijd en ruimte gelaten werd, Indonesië een wél-geordende toekomst als soevereine staat tegemoet kon gaan. Die tijd en ruimte had niemand hem kunnen geven. Dat neemt niet weg dat met de laatste Landvoogd een man met singuliere gaven vertrok, die stellig méér begrip had voor het op gang gekomen dekolonisatieproces dan vele Nederlandse politici. Hij was land en volk van Indonesië innig toegedaan. Hoewel Van Mook alle redenen had voor bittere verwijten over de van Nederlandse zijde ondervonden bejegening, vergat hij wat al te gemakkelijk dat zijn eigen optreden die gewraakte reacties uitlokte. Hij was bepaald geen gemakkelijke Landvoogd voor de politieke leidslieden in Den Haag, over wie hij al snel het 'mene tekkel upharsin' uitsprak. Zijn opvolger in Batavia zou ervaren hoe moeilijk, zo niet onmogelijk, het was de Indische belangen te behartigen en tegelijkertijd de regeringspolitiek te volgen.

Zo was er toch nog gerechtigheid!

Noten

1. Dit artikel is een aanvulling en een vervolg op P. F. Maas, Onze Minister van

Overzeese Gebiedsdelen, Mr. Emmanuel Sassen, abandonneert in Acta Politica 1982 nr. 1, p. 41-71. Voor een korte schets van de historische omstandigheden, waaronder het ontslag van Van Mook plaatsvond zij naar dit voorafgaande artikel verwezen. Zie ook: I. N. Gallhofer, Beslissingen betreffende de tweede politionele actie in Acta Politica 1982, nr. 1, p. 75-110.

2. Brief-Van Mook aan 'Waarde Drees', 12-10-'48. Drees-archief map 99e.
  3. Antwoordbrief-Drees, 16-10-'48. Drees-archief, map 99e.
  4. Zie noot 1.
  5. Voor wat betreft van Mooks verbittering vgl. mr. dr. C. Smit: 'Dekolonisatie van Indonesië', p. 71 e.v.
- Wat betreft hoofdbreken Ministerraad: het voorgenomen ontslag was zéér regelmatig uitvoerig aan de orde, zodat minister Mansholt verzuchtte dat de persoon van de Landvoogd voortdurend teveel aandacht kreeg (M.R., 29-9-'48).
6. Vgl. Nota-Van Mook, d.d. 7-10-'48. Drees-archief, map 99e.
  7. Vgl. C. Smit o.c. p. 58.
  8. Vgl. C. Smit o.c., p. 59; voorts N. Cramer c.s. 'Gesprekken met dr. P. J. Koets', IV (p. 64) en J. A. A. van Doorn e.a.: 'Ontsporing van geweld', pag. 64.
  9. C. Smit vertelt hoe Van Mook tot drie keer toe via de radio moest vernemen dat zijn indertijd verzocht ontslag niet lang meer op zich zou laten wachten. Vgl. o.c. p. 59. Voorts o.c. p. 67.
  10. Vgl. Ide Anak Agung Ide Agung: 'Renville als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen', p. 148.
  11. Vgl. J. A. A. van Doorn e.a., p.a. pag. 42.
  12. Vgl. o.c. p. 146.
  13. Voor een uitvoeriger bespreking van de formatie vgl. F. J. F. M. Duynstee: 'De Kabinetformatie 1946-1965', p. 16 e.v.
  14. Vgl. Formatie-advies Van der Goes van Naters 12-7-'48. Formatiedossier Van der Goes.
  15. Vgl. Nota-Van Mook d.d. 7-10-'48. Drees-archief, map 99e.
  16. Vgl. 'De Tijd' 5-6-'48, 24-6-'48.
  17. Vgl. 'Vrij Nederland' 26-6-'48.
  18. Vgl. Handelingen T.K., 1948-1949, p. 136 (n.a.v. behandeling Noodwet-Indonesië, 25 oktober).
  19. Vgl. 'Het Vrije Volk', 11-5-'48. Over de rol van Stikker gedurende de formatie en later schreef F. J. F. M. Duynstee bij wijze van bespreking van Stickers 'Mémoires' in 'De Tijd' van 5-12-1966 e.v. een aantal polemiserende artikelen.
  20. Dit en het navolgende ontlenen we aan de formatie-dossiers van Drees en Van der Goes van Naters.
  21. Romme zal in het debat over de Regeringsverklaring als motieven voor het onverkort vasthouden aan een brede basis, waardoor 2/3 meerderheid verzekerd was, naast de Indonesische kwestie (Grondwetswijziging, 2/3 wetten), ook de totstandkoming van de P.B.O.-wetgeving noemen. Vgl. Handelingen T.K. 1948-1949, p. 33, 34.
  22. Tilanus had 13 juli Van der Goes van Naters verzekerd niet gebrand te zijn op een ministerspost en voorstellen van de Regering zakelijk te zullen beoordelen.
  23. Verslag Partijraad PvdA 28-7-'48.
  24. Verslag Van der Goes van Naters van gesprek met Beel op 20 juli (10.30-11.45).
  25. Als minister-president had Beel een tijdlang ook Binnenlandse Zaken be-

heerd, doch dit ministerie overgedragen aan Witteman om de handen vrij te maken voor indringende bemoeiingen met Nederlands-Indië.

26. Van Schaik zal zich daarvoor verontschuldigen bij de PvdA-fractieleider, die in een bitter gevecht met Vorrink om het partijleiderschap verwickeld was, dat overigens de facto door Drees uitgeoefend werd.
27. Dit geschiedde op 25 juli voor het eerst. 29 juli 17.30 uur weer, waarop hij Van Schaik als formateur voorstelde, terwijl de volgende ochtend mej. Tjeenk Wil-link informeerde of hij ook zou weigeren als de Prinses het 'zeer wenselijk' zou achten, dat hij dit op zich nam. Drees meende toen niet onder alle omstandigheden te mogen weigeren.
28. Sassen omschreef zijn functie als 'penvoerder' van Van Schaik.
29. In de Ministerraad van 13-9-'48 achtte Drees het 'verklaarbaar' dat KVP naast O.G. ook het G.G. wilde bezetten onder meer vanwege haar angst voor te lichte Unie.
30. Gielen had nogal rigoreus het ministerie van O.K. en W. 'gezuiverd' van onder zijn voorganger Van der Leeuw (PvdA) benoemde topambtenaren.
31. Vgl. Brief Romme aan Drees 7-8-'48. H.T.K. 1948-1949, p. 33.
32. Van Starckenborgh was ambassadeur te Parijs geworden na zijn terugtreden als Landvoogd.
33. Het ontwerp-Regeringsprogram, zoals door de kandidaatsministers besproken (6-8-'48) vermeldde de vervanging van Van Mook door een of meer gedelegeerden van de Kroon. Bij meer dan één, voorzitter bijzondere bevoegdheden.
34. Romme zal in het partijbestuur de formatie-uitslag onder meer verdedigen door vast te stellen dat de KVP in haar streven de Indonesische politiek in handen te krijgen, geslaagd was.
35. Schermerhorn was het voorzitterschap van de Commissie-Generaal aangeboden. Over de huiselijke situatie vgl. M. van der Goes van Naters: 'Met en tegen de Tijd', Herinneringen, p. 158.
- Al eerder vertelde Stikker terzake hetzelfde.
36. Mededelingen Koets.
37. Onderstaande hoofdzakelijk ontleend aan de bekende literatuur en gesprekken met o.a. Anak Agung Ide Agung, Stikker, Drees, Sassen, Duynstee, Van der Goes van Naters, Koets.
38. Vgl. Brief Van Mook, d.d. 7-10-'48 aan Drees.
39. Vgl. Nota Van Mook d.d. 7-10-'48.
40. Vgl. Brief Van Mook aan Drees d.d. 12-10-'48.
41. Vgl. noot 38.
42. Vgl. code-telegram 507 Van Mook (11-10-'48).
43. Vgl. noot 38.
44. Idem.
45. Vgl. Vrijheid en Democratie, 1-10-'48.
46. Vgl. Brief Van Mook aan Drees 14-9-'48.
47. Vgl. Brief Beel aan Drees 20-8-'48.
48. Zeer tot ongenoegen van de Landvoogd, die meende dat Nederland voor een vage toezegging het initiatief en het tempo had prijsgegeven, Nota 7-10-'48, p. 7. Dat was geschied zonder vooroverleg met V.F.R.
49. Vgl. notulen M.R. 27-9-'48.
50. Vgl. Brief Van Mook 14-9-'48. Notulen M.R. 13-9-'48.
51. Vgl. Nota 7-10-'48, p. 12 'het feit dat . . . eenig in de Indische geschiedenis'.

52. Vgl. Notulen M.R. 20-9-'48. Vermoedelijk heeft Drees bij het afscheid vóór het vertrek Van Mook gesuggereerd, dat zijn ontslag nog wel kon wachten. Vgl. brief Drees aan Van Mook d.d. 16-10-'48.

53. Vgl. Brief Sassen aan Drees 22-9-'48.

54. Mededelingen Sassen.

55. Concept-brief, gedateerd op 17 september 1948, in Drees-archief.

56. Vgl. codetelegram ZK 508, 12-10-'48 Van Mook aan Drees persoonlijk.

57. Vgl. codetelegram ZG 505 Van Mook 3-10-'48.

58. Vgl. idem d.d. 11-10-'48. Idem 19-10-'48. ZG 510.

59. Idem.

60. Vgl. Ontslagbrief Van Mook d.d. 12-10-'48. Vgl. Brief Gieben aan Drees 27-10-'48.

61. Vgl. Voordracht M.P. + O.G. d.d. 2-10-'48.

62. Vgl. Concept-telegram archief Drees. Vgl. brief Drees aan Van Mook d.d. 16-10-'48.

Vgl. ZG 133, 14-10-'48 Sassen.

63. Vgl. Brief Drees 16-10-'48.

64. Om die 'onbetrouwbaarheid' aan te tonen liet de Regering uit de te Djocja buitgemaakte documenten een rapport samenstellen waaruit onder meer de verantwoordelijkheid van de Republiek voor de terreur, intimidatie en infiltratie bleek; de betrokkenheid van de Republiek bij de opium-smokkel en haar bindingen met het communisme, vgl. Documents Reveal the government of the Indonesian Republic and the implementation of the so-called Renville-Agreement'. Publikatie bleef uit vanwege naderende R.T.C.

65. Vgl. Drees-archief map 101 (Kalioerangstukken). Stikker schreef dit na zijn contact met de Republieken.

66. Vgl. J. A. A. van Doorn e.d. o.c. p. 144 v.

67. Vgl. Drees-archief map 102. Stikker relativeerde Sassen's oriëntatie op de federalisten.

68. Vgl. Drees-archief map 100. Brief Van Kleffens aan Stikker d.d. 28-10-'48.

Onderzoek

Politieke voorkeur en interactieve beslisprogramma's

door Fred Bronner, Robert de Hoog

1. Inleiding

De vraag hoe kiezers hun voorkeur voor een politieke partij bepalen, is gedurende een aantal jaren door ons onderzocht (Bronner, De Hoog, 1978; 1980). De methode die in dat onderzoek het meest werd gebruikt is de survey-techniek: hetzij in de vorm van een afzonderlijke enquête, hetzij in de vorm van vragen die opgenomen zijn in andere enquêtes. In 1981 hebben wij geprobeerd om de problematiek van politieke keuzebepaling via een andere benadering aan te pakken. Wij hebben daarbij gebruik gemaakt van een *interactief computerprogramma*, waarin ons oorspronkelijk model¹ verwerkt zit. Met dit programma lieten we verschillende individuen een keuze maken uit de Nederlandse politieke partijen. Door deze nieuwe aanpak wordt ons al langer lopend onderzoek verdiept en wordt met een andere methode nieuw licht geworpen op een recente discussie in Acta Politica op dit terrein (Van Cuilenburg, e.a., 1980, 1981; Middendorp, 1981). In deze publikaties is óók ingegaan op de vraag met welk model de voorkeuren van Nederlandse kiezers voor politieke partijen het beste beschreven kunnen worden.

Meningsverschillen rond dit punt spitsen zich vooral toe op een drietal thema's:

1. de kenmerken of attributen die kiezers hanteren bij het beoordelen van partijen;
2. de aard c.q. vorm van het model, dat wil zeggen, de manier waarop de oordelen per kenmerk gecombineerd worden tot een totaal oordeel (combinatieregel);
3. de methodisch-technische merites van het verricht empirisch onderzoek. Dit laatste thema staat met name centraal in Middendorp's kritiek (Middendorp, 1981). Deze methodisch-technische kwestie, hoe belangrijk op zichzelf ook, willen wij laten rusten, omdat veel van de kritiek op Van Cuilenburg e.a. ondervangen is in de uitgebreide scriptie van Kleinnijenhuis (1980). Geïnteresseerden kunnen daarnaar verwezen worden. In dit artikel ligt de nadruk op de eerste twee thema's, die na een korte uiteenzetting over het computerprogramma en de gevolgde methode, aan de orde gesteld zullen worden.